

Navzočnost preteklosti in evharistija

Ena največjih skrivnosti filozofije je čas. Kaj so preteklost, sedanjost in prihodnost? Ena največjih skrivnosti krščanstva je "realna navzočnost" v evharistiji. Kako je lahko Jezus Kristus navzoč danes? Obe skrivnosti sta povezani, saj je v evharistiji dogodek oddaljene preteklosti re-prezentiran ali posedanjen.¹

1. Whiteheadova vizija

A. N. Whitehead² svoje filozofije ni razvil z namenom, da bi razložila omenjeno skrivnost krščanstva, vsebuje pa svežo refleksijo filozofske skrivnosti časa. V središču njegove vizije je načelo ustvarjalnosti /creativity/, ki ga opisuje kot "mnoštvo, ki postane eno in se z enim pomnoži". Vsaka "nova entiteta /entity/³ je hkrati skupek 'mnoštva', ki jo postavlja, in eno iz 'mnoštva', ki ga zapušča.⁴ Mnoštvo je preteklost postajajoče entitete, ta pa je združitev svoje razločene preteklosti. Vsaka sedanja dejanska entiteta je povezanost celotnega svojega preteklega sveta. Vsaka dejanska entiteta v njeni preteklosti je udeležena na sedanji povezavi vseh entitet v novo, sedanjo entiteto. Whiteheadova najosnovnejša metafizična vizija tako v vsaki rastoči entiteti zagotavlja učinkovito navzočnost vseh entitet njene preteklosti, tako bližnje kot oddaljene. Ustvarjalnost je mnoštvo, ki postaja novo eno.

To, da mnogo dejanskih entitet postaja nova dejanska entiteta, Whitehead včasih raje opisuje kot zraščanje /concrecence/ občutij /feelings/ ali dojemanj /prehensions/.⁵ Vendar se pomen procesa s tem ne spremeni. Fizično občutje ali dojetje je način, kako pre-

tekla dejanska entiteta deluje pri zraščanju sedanje; je njena vzročna učinkovitost /causal efficacy/, ki jo dosega z dejansko imanenco v sedanji entiteti. Iz perspektive sedanje prihodnosti /occasion/⁶ je dojemanje proces prilastitve "že vzpostavljenih dejanskih entitet".⁷ Filozofija organizma⁸ nam tako kaže, kako so pretekle dejanske entitete učinkovito iminentne v svojih naslednicah.

Whitehead precej natančno razlaga, kako dojemanje uvaža pretekle dejanske entitete v novo. Analizira ga pod dvema vidikoma, objektivno danostjo in subjektivno formo. Oba enakovredno pripadata dojemanju in torej tudi dojemajoči dejanski entiteti. Izbrana občutja preteklih entitet skupno oblikujejo objektivno danost za novo entiteto. Nova subjektivna forma je v veliki meri ponovno udejanjenje /reenactment/ subjektivnih form v objektivni danosti, tako da gre za tok občutja z objektivne strani na subjektivno stran vsake entitete. Tako vsaka entiteta objektivno vključuje občutja iz preteklosti in mnoga od njih na novo udejanja.

Na tej točki se podrobno ustavljam, ker so jo najboljši sistematizatorji Whiteheadove misli zakrili ali celo zanikali. Ivor Leclerc, brez dvoma eden njegovih najboljših interpretov, je dopustil, da njegovo interpretacijo vodi vprašljiva klasifikacija fizičnih dojemanj kot načina zaznavanja. Leclerc domneva (drugače kot sam Whitehead), da zaznavanje pomeni "imeti v umu ideje kot podobe tega, kar je zunaj".⁹ Pri zaznavanju v tem smislu je zaznavo pasivno in zunanje. Whiteheada torej interpretira tako, da je pri fizičnem občut-

ju občuten zgolj pogoj in danost za občutje. Tako nadomesti njegov dinamični dejanski svet, ki je ustvarjalnost v nenehni samokonstytuciji v novih entitetah, z mrtvo preteklostjo, nezmožno zagotavljati realno vzročno učinkovitost. Ironično je, da Leclerc, ko se sam obrača k filozofiji narave, vidi, da vzročnost zahteva dejavnost vzroka, kar je s svojo temeljno vizijo ustvarjalnosti in imanence osvetlil prav Whitehead. Toda potem, ko je izključil to stran njegove misli iz svojih prejšnjih interpretacij, ga Leclerc zdaj kritizira, ker ni uspel priskrbeti ustreznega nauka.

Kljub slepoti njegovih interpretov Whiteheadova vizija vzročne imanence vseeno ostaja privlačna na veliko načinov in izziva naše običajne predpostavke, da ena dejanska entiteta ne more biti dobesedno, ontološko, sestavni del druge. Vsako prigradnost zanj vzpostavlja dobesedna, ontološka (a delna in objektivna) notranja prisotnost vsake entitete iz njene preteklosti.

Govor o "realni navzočnosti" v tem eseju navdihuje Whiteheadova vizija, a ga ne bom pretresal z besedili iz njegovih del. Namesto tega bom pod njegovim vplivom analiziral, kaj je vpleteno v naše izkustvo preteklosti in sedanjosti, da bi pokazal, kako preteklost resnično občutimo kot učinkujoče prisotno.

2. Kako preteklost ni navzoča

Jezusovo življenje, smrt in vstajenje so danes prisotni s tem, da se jih spominjamo. Evharistija je posebej oblikovana na način, da kliče te dogodke v spomin. Za nekatere kristjane je to zadostna razlaga za realno navzočnost Jezusa Kristusa v zakramentu; toda za druge je pomanjkljiva, ker ne razlikuje evharistije od golega memoriala. Implikacija je, da je v golem memorialu navzoča samo podoba tega, kar naj bi se zgodilo v preteklosti, in da takšna podoba morda ni dejansko izpeljana iz preteklih dogodkov. Ljudi pogosto nagovarjajo varljive ali celo čisto iz-

mišljene podobe. Če je navzoča samo podoba, potem povezuje podobe in dogodkov, ki so morda se ali se niso zgodili, ni relevantna. S tega vidika bi dogodki ne bili resnično navzoči, tudi če bi bila podoba točna.

Toda če memorial vsebuje pravi spomin in ne le produkt podobe ali ideje, potem je navzoče to, česar se spominjamo, pretekli dogodek. Evharistija kot memorial je ponavzočenje Jezusa Kristusa, je obred, v katerem se Jezus posedanji. Jezusova realna navzočnost v posledičnem krščanskem izkustvu je vsaj delno tovrstna.¹⁰ Vendar imamo pri razumevanju, kako lahko deluje spomin, da preteklost napravi za učinkovito navzočo, velike ovire. Za zdravo pamet se zdi razvidno, da je to, kar je navzoče/sedanje, prav to, kar ni preteklo, tako da govorjenje o navzočnosti preteklosti zaznavamo kot nesmiselno; ni dvoma, da v nekaterih pomenih "navzočnosti" noben pretekli dogodek ne more biti sedanjí/navzoč.

Od mnogih pomenov "navzočnosti" pridejo v poštev predvsem trije, ko jo po pravici odrekamo preteklim dogodkom. Na prvega kaže izraz "moja sedanja subjektiviteta /my present subjectivity/". Tu imam v mislih svojo lastno subjektivno vpričnost /immediacy/. Po definiciji ne more biti nič razen te neposrednosti same in njenih formalnih vsebin navzoče v tem smislu in seveda noben pretekli dogodek ni istoveten s to subjektiviteto. Torej moramo navzočnost te vrste odreči preteklim dogodkom.

Drugi in tretji pomen, ki ju ne moremo aplicirati na zgodovinske dogodke v preteklosti, sta povezana z načini navzočnosti, ko je nekaj drugega od lastne subjektivitete tej subjektiviteti sedanje. Drugi pomen tako istoveti navzoče z vsem, kar se pojavlja simultano s subjektiviteto. V svetu nekoga so v tem smislu navzoči dogodki, ki se trenutno dogajajo. Astronom lahko izračuna, kje je zvezda zdaj, za razliko od položaja, kjer je vid-

na na nočnem nebu. Ob tem predpostavlja, da sta se od časa, ko je zvezda oddala svetlobo, ki nas zdaj dosega, relativna položaja zvezde in Zemlje spremenila. Zvezda ni navzoča tam, kjer se zdi.

Ker vsa čutna izkustva potrebujejo čas, do neke minimalne stopnje povsod velja razlika, ki je v primeru zvezde povečana. Dogodki, ki v tem trenutku potekajo na hribu onkraj doline, niso istovetni s tistimi, ki so privedli do zvoka puškinega strela, ki se ga zdaj sliši iz tiste smeri. Pri vizualnem izkustvu dogodkov na razdalji enega metra je časovni preskok neznaten. Vseeno ostaja princip, da navzočega v tem pomenu, da se trenutno dogaja nekje v vesolju, blizu ali daleč, subjekt ne občuti. V Whiteheadovem jeziku: sočasnosti se dogajajo neodvisno ena od druge.

Tretji pomen navzočnosti je odvisen od čutnega izkustva. Karkoli že reče astronom o sedanjem položaju zvezde v prejšnjem pomenu, se v izkustvu nahaja tam, kjer jo vidimo. Tam se prikaže kot navzoča /it presents itself/. Fenomenološko je zvezda sedaj tam. Tudi če imamo razloge za domnevo, da je v milijonih let, odkar je svetloba, ki je zdaj dosegla Zemljo, zvezda eksplodirala ali ugasnila, je še vedno navzoča človeškemu izkustvu tukaj in zdaj.

V splošnejšem smislu "navzoče" pogosto opisuje vse tisto, česar se kdo zaveda preko tipa, sluha ali vida. Navzoče je to, kar čuti predstavljajo /present/ kot tukaj-zdaj. Pri majhnih razdaljah to navadno istovetimo z navzočim v drugem pomenu, vendar je filozofsko gledano to istovetenje odgovorno za precejšnjo zmedo. Strogo rečeno, navzoče v smislu sočasnega ni nikoli navzoče v smislu predstavljenega /presented/ in predstavljeno ni nikoli sočasno.

3. Realnost preteklosti

Te tri pomene navzočnosti imamo pogosto za edine dobesedne. S tem ne potrebu-

jemo več nobenega argumenta proti realni navzočnosti preteklega lika /figure/, ker ta po definiciji ni sedanja subjektiviteta, ni sočasen in je prav to, kar ni več podvrženo predstavi skozi čute.¹¹ Navzočnost preteklega lika lahko razumemo in upravičimo le s precej drugačnim pojmom navzočnosti, posebej primernim za razmerje preteklega do sedanjega.

Toda oblikovanje takega pojma navzočnosti preteklosti je odvisno od prekoračenja druge ovire - težnje po zanikanju realnosti preteklosti. Po tem pogledu je bilo to, kar je zdaj preteklo, nekoč realno, namreč ko je bilo sedanje; toda zdaj je realna samo sedanjost. Spominjani preteklosti priznavamo realnost v tem, da se je spominjamo, vendar je prostor te realnosti ekskluzivno znotraj sedanjosti. Spominjana preteklost posledično nima bistveno drugačnega statusa od napačno zamišljene preteklosti.

Postavlja se vprašanje, ali imajo pretekli dogodki realnost samo v sedanjih dogodkih ali imajo svojo lastno integriteto za sedanje dogodke kot danosti. Primer nam bo pomagal usmeriti pozornost na jedro problema. V tem trenutku se spominjam pogovora, ki je potekal včeraj. Jasno je, da pogovor ne poteka zdaj. Zdaj poteka spominjanje. Kakšen je potem status tega, česar se spominjamo? Ima svojo realnost samo v tem, da se ga spominjamo, to je, ali mu sedanji akt spominjanja podeljuje realnost? Ali sedanja dejavnost trči ob pretekli dogodek kot ob nekaj danega s svojo lastno neodvisno integriteto, ki se mu spominjanje skuša prilagoditi?

Fenomenološka analiza nakazuje, da spominjanje povezuje sedanjost z nečim do nje objektivnim, nečim z določeno vsebino, nečim, kar lahko bolj ali manj polno in točno zapopade. Ko se spominjam, kaj se je zgodilo, delam napake. To bi bilo nemogoče, če bi spominjanje vzpostavljalo preteklost, ki se je spominja.

Primere lahko pomnožimo. Lahko bi se skliceval na prevladujočo podmeno zgodovinarjev, da se kljub nasprotnim konstruktivističnim teorijam¹² prej ukvarjajo z odkrivanjem in rekonstrukcijo vidikov preteklih dogajanj kot s konstrukcijo ali ustvarjanjem preteklosti. Zgodovinski spisi se razlikujejo od leposlovja - vsaj po svoji nameri in po normah, po katerih se jih ocenjuje.

Utemeljenost objektivne danosti preteklosti je tako močna, da se postavi vprašanje, zakaj je njeno zanikanje tako vztrajno. Problem predstavlja mesto /locus/. Kje je preteklost zdaj? Predpostavka je, da je dano samo to, kar je nekje zdaj; to pomeni, da je realno samo to, kar je navzoče v treh pomenih, ki smo jih upoštevali zgoraj. Tako se izriše tesen krog. Samo sedanje/navzoče je realno, ker je realno nujno sedanje/navzoče.

Zanikanje realnosti preteklosti je bilo pogubno za filozofsko razpravo o učinkoviti vzročnosti. Široko razširjen sporazum je, da je vzrok pred učinkom kar pomeni, da je vzrok v preteklosti, ko je učinek navzoč. Toda če je preteklost realna samo toliko, kolikor ji sedanje daje realnost, potem večine pomenov "vzroka" ne moremo aplicirati nanjo. Realnost "vzroka" tako postane učinek njegovega učinka! Po tem pogledu postane navzoča realnost edini vzrok in povzroča le sebe.

Mnogi filozofi so enostavno opustili idejo "vzroka", toda nemogoče se je odreči vsem pojmovanjem učinka preteklih dogodkov na sedanje. Večina tranzitivnih glagolov implicira takšen učinek. Občutek, da izkustvo izvira iz naših teles, bi morali brez vzročnosti imeti za iluzornega. Nasploh bi razlaganje dogodkov postalo brez pomena.

Ker ima zanikanje realnosti preteklosti tako veliko posledic, ki so v nasprotju z zdravom pametjo in splošnim izkustvom, bi morala biti intuicija, ki ga podpira, podvržena kritičnemu pregledu. Ta intuicija pravi, da mora realno biti nekje zdaj in da preteklo-

sti ni nikjer. Preprost odgovor na to je, da je preteklost v preteklosti. Težava je v tem, da je ideja o "nekje" navezana na pojmovanja navzočnosti, o katerih smo razpravljali zgoraj, tako da je preteklost po definiciji izključena kot možno mesto.

Sporna točka je v tem, da je pojmovanje o "nekje" zmedeno in da lahko, ko zmedo presežemo, razpršimo navidezno samorazvidnost, da se nanaša samo na navzoče. Samorazvidnost odseva zdravo pamet, po kateri se mesto nanaša na tridimenzionalen prostor, medtem ko sodobna fizika in filozofija obe zahtevata, da se definira v štirih dimenzijah, vključno s časom. V Whiteheadovem jeziku: razsežni kontinuum kot potencialno mesto za vse položaje leži pod preteklostjo in prihodnostjo tako kot pod sedanjostjo.¹³ Če ta način mišljenja resnično ponotranjimo, bi moralo biti možno prepoznati štiridimenzionalno preteklost kot mesto realnosti preteklih dogodkov.

Če preteklost ne bi bila realna, ne bi bilo nikakršnega izhoda iz solipsizma sedanjega trenutka. Če individualna prigradnost v trenutku svojega nastanka ne more imeti nobenega realnega razmerja do strogo sočasnih dogodkov in če fenomenološko dana navzočnost nima vzroka v preteklih dogodkih, potem mora biti čista projekcija. Samo s prepoznavanjem preteklosti kot tiste dane realnosti, s katero ima opravka vsaka navzočnost, se lahko izognemo tem absurdnim posledicam.

4. Vzročna in realna navzočnost

Preteklost ni navzoča v nobenem od treh zgoraj omenjenih pomenov, a je navzoča v četrtem, enako pomembnem smislu. Je vzročno navzoča. Sedanjo vzročno učinkovitost pretekle realnosti lahko gledamo tudi s strani sedanjega novega udejanjanja, ki upošteva pretekle realnosti oz. jih (z Whiteheadovi besedami) dojema /prehends/. Whitehead uči, da je svet tako prepleteno povezan sku-

*Molitev občestva s Kristusovimi besedami v trenutkih priprave na prejem njegovega telesa.
Detajl iz Misala, foto: Janez Oblonšek.*

paj, da je vsaka pretekla aktualnost do neke, četudi neznatne mere povzeta. Novi dogodek selektivno uteleša in udejanja elemente preteklosti. Selektivnost delno izhaja iz dejstva, da noben dogodek ne more udejanjiti vsega bogastva občutja, ki mu je na voljo. Izhaja tudi iz dejstva, da je selektivnost preteklih realnosti že dolgo nazaj zakrila večino vidikov daljne preteklosti. Obstoj take preteklosti čutimo s svojo lastno popolno določenostjo, toda večina njenih določenih občutij ni dostopna sedanjemu izkustvu. Zgodovinarji, ki verjamejo, da obstaja določena in ustaljena preteklost, iščejo informacije o njej. Pripravljajo dobro utemeljene podmene o preteklih likih, s katerimi se strinjamo. Toda tega ne smemo pomešati s prvotnim občutjem realnosti preteklih dogodkov.

V razmerju do ogromne večine preteklih dogodkov je to prvotno občutje vzročno navzoče za vsako novo prigodnost. Vzročna navzočnost preteklosti je ontološko bolj temeljna kot katerakoli druga oblika navzočnosti. Vsak dogodek je vzročno navzoč v vsej sledeči zgodovini.¹⁴

Vzročna navzočnost je vsekakor realna. A ker je vsa preteklost navzoča v tem smislu, je v primeru večine zgodovinskih dogodkov neznatna. Če je ideja navzočnosti določenega zgodovinskega lika na neki način pomembna, je to zaradi raznolikosti načinov, kako različni pretekli dogodki prizadevajo sedanje. Tu nam ni v pomoč, če govorimo o realni navzočnosti kot istovetni z vzročno navzočnostjo nasploh.

Pri tem imamo nekaj koristnih razlikovanj. Najprej imamo razliko med zveznimi /contiguous/ in nezveznimi /noncontiguous/ preteklimi prigodnostmi. Zvezna prigodnost je neposredno pred to in ob tej, ki dojema. Polno bogastvo njenih občutij je na voljo za udejanjanje. Celo tu se izvede selekcija, ker se mora integrirati z občutji, izpeljanimi iz drugih zveznih prigodnosti, a tega ne omejuje nobeno predhodno dejanje selekcije. Pri tem obstaja možnost zelo široke kontinuitete občutja. V enem trenutku bom, na primer, izkustvo verjetno doživljal zelo podobno (a nikoli natanko) tako kot v predhodnem trenutku. Na drugi strani nezvezne prigodnosti ču-

timo skozi selektivno posredovanje zveznih. Navadno ta selekcija vedno bolj omejuje njihov potencialni prispevek.

Vendar ni neposredne povezave med bližino in pomembnostjo prispevka. V nekaterih primerih zvezne prigradnosti nimajo veliko večjega učinka kot to, da posredujejo nova občutja relativno oddaljene prigradnosti. Izkuštvu dotika ponuja dober primer. Živčni končiči na koncih mojih prstov čutijo grobo površino. Njihova občutja so posredovana skozi živčevje v roki do možganov. Rezultat je občutek tipa v mojih prstih. Lahko bi tudi rekli, da je to, kar neposredno čutim, občutje zvezne prigradnosti v možganih, ki v zame no čuti svoje bližnje in tako dalje. V tem je nekaj resnice, saj dejansko vemo, da lahko kirurški rez ali anestetik ustavita komunikacijo občutij v mojih prstih z mano. Toda to nas tudi zavaja. Kakorkoli že je to, kar čutim, odvisno od posredujočih dogodkov, je v navadnem pomenu besede vseeno občutek v mojih prstih. Obe točki lahko natančno združimo, če rečemo, da čutim občutek v prstih, kot so to občutile povezane živčne celice, kot so te čutile druge in tako dalje.

Občutek v prstih je poseben primer vzročne navzočnosti. Kljub temu, da je prostorsko-časovno nekoliko oddaljen, je meni subjektivno navzoč z vpričnostjo in učinkovitostjo, ki manjka celo navzočnosti zveznih prigradnosti v možganih. Oboje je vzročno navzoče, toda za razlikovanje to obliko vzročne navzočnosti imenujem "realna navzočnost". Vzročna navzočnost pretekle nezvezne prigradnosti je realna, ko jo po pravici čutimo kot izvirni element občutja, ki je pomemben za postajajočo prigradnost, in ko vmesne prigradnosti delujejo prvotno za posredovanje teh elementov, kot izvirajo iz pretekle entitete.

V primeru čutov struktura centralnega živčnega sistema v zdravo delujočem človeškem telesu olajša neprestano realno navzočnost

v osebnem izkuštvu živčnih končičev. Drugi deli telesa so redko realno navzoči, razen ko gre kaj narobe. Toda realna navzočnost ni omejena na fiziološko osnovo. Najdemo jo lahko tudi na področju spomina. Določena pretekla izkuštvu, posebej če so bila čustveno intenzivna, še dolgo časa vplivajo na čustveni ton naslednjih prigradnosti. Po takem izkuštvu rečemo, da nikoli ne bomo isti, in skoraj dobesedno tako tudi je.

Film *Mož iz zastavljalnice*¹⁵ ponuja živ in verjeten prikaz tovrstne realne navzočnosti. Zastavljalčevo izkuštvu v nacističnem koncentracijskem taborišču je oblikovalo čustveno razpoloženje vseh njegovih kasnejših odnosov. Film razlaga to preko retrospekcij, ki namigujejo, da se je na odločilnih točkah svojega kasnejšega življenja živo spominjal akutno bolečih izkustev, preživetih v taborišču. Ta izkuštvu so bila zanj realno navzoča.

Tretji primer realne navzočnosti lahko vzamemo iz kolektivnega ameriškega izkustva umora predsednika Kennedyja. Kolektivnega izkustva ni ustrezno pojmovati kot vsoto individualnih izkustev, kot bi se ta dogajala v relativni avtonomiji. Reakcije vsakega so medsebojno vplivale na reakcije drugih, nanje so še posebej vplivala sredstva obveščanja, tako da je vzniknilo narodno razpoloženje, ki je oblikovalo občutja zelo raznolikih posameznikov. Do neke mere je to razpoloženje trajno zaznamovalo kolektivno (in torej individualno) ameriško občutje o svoji identiteti. Od časa do časa (kot v primeru umora njegovega brata Roberta Kennedyja) je ta dogodek zopet postal kolektivno realno navzoč. Pogosteje je realno navzoč za posameznike.

Realna navzočnost ponavadi vključuje navzočnost relevantnih idej, ki se skozi potek časa spreminjajo. Zgodovina povezanih idej globoko pliva na izkuštvu, kjer so pretekli dogodki realno navzoči. Toda realna navzočnost preteklega dogodka je različna od preproste navzočnosti teh spreminjajočih se idej.

To je način vzročne navzočnosti določenih elementov preteklosti, ki so imeli čustveno intenziteto in izvirnost vsebine. Dvignjeni so iz nejasnosti in neznatnosti, ko jih postajajoča prigradnost osvetli in se nanje osredotoča. Posredujoča izkustva, ki so jih zasenčila, se na ta način preobrazijo v gole prenašalce izvornih dogodkov. Občasna obnovitev realne navzočnosti Kennedyjevega umora, na primer, prinaša v ospredje spreminjajoče se ideje. Toda to, kar je zares navzoče, je vzročno učinkovit dogodek.

5. Navzočnost oddaljene preteklosti

Razprava je do sedaj pustila odprto možnost, da realno navzoči dogodki učinkujejo samo preko posredovanja časovno vmesnih dogodkov. To je lahko res in 'zdrava pamet' tako domneva. A živost in intenzivnost realne navzočnosti, ki ju občasno pokažejo nekateri pretekli dogodki, nakazujeta na neposrednejše razmerje in nekatere spekulativne filozofije implicirajo to možnost.

William James je imel predstavo, "da obstaja skupen rezervoar zavesti, ta banka, iz katere vsi črpamo in v kateri mora biti na neki način shranjenih tako veliko zemeljskih spominov". James govori tudi o "kozmičnem okolju drugih zavesti".¹⁶ To teorijo uporablja v svojih spekulativnih interpretacijah sposobnosti medijev, ki naj bi imeli stik z duhovi umrlih.

Henri Bergson, ki so ga prav tako zanimali parapsihološki fenomeni, je učil, da "je vsa naša preteklost ohranjena".¹⁷ "Zavest implicira tako prostorski obstoj tega, kar je onkraj naše sedanje zaznave, kot obstoj preteklosti v spominu, ki se je dejansko ne zavedamo."¹⁸ Zanj razlage ne potrebuje spominjanje, ampak pozabljanje.¹⁹ Tako kot James tudi Bergson ni predpostavljal, da je preteklost shranjena v možganih. Nasprotno, "naloga možganov je zakriti nekoristne sestavine".²⁰ "Možgani ne morejo biti skladišča

spominov, lahko pa vsebujejo mehanizme, s katerimi se spomin prevede v akcijo."²¹ Za organizem je v trenutku pomembno, kaj se dogaja v trenutnem okolju, in ne kumulativna preteklost. "Naš odpor, da bi priznali integralno preživetje preteklosti, ima torej svoj izvor v samem srcu našega psihičnega življenja - razgrinjanju stanj, pri čemer nas naš interes spodbuja gledati to, kar se razvija, in ne tistega, kar je v celoti razvito."²²

Whitehead je delil to Jamesovo in Bergsonovo vizijo preteklosti, ki je v sedanjosti učinkovita ter dana za navzoče izkustvo in v njem. Ideje ni razvijal za razlago neobičajnih izkustev v taki meri kot James ali Bergson, a njegova misel enako kot njuna, le z večjo natančnostjo, odpira pot za podobne razširitve in aplikacije.

V Whiteheadovem jeziku se vprašanje glasi, ali lahko izkustvo vključuje neposredovana dojetja nezveznih dogodkov. Verjel je, da njegov splošni nauk, da vsako izkustvo upošteva celotno preteklost, daje prednost stališču, da obstajajo direktna ali neposredovana dojetja dogodkov, ki niso povezani. Toda priznal je, da trenutna fizikalna teorija ne vključuje delovanja na daljavo. Zato je kot kontingentno dejstvo o našem svetu sprejel, da fizikalno povzročanje v naši kozmični epohi bržkone zahteva prostorsko-časovno stičnost /contiguity/. Vendar je videl dokaze, da mentalna izkustva lahko vplivajo na nas tudi iz določene prostorske razdalje. Njegova glavna ilustracija je telepatija.²³

Tudi če bi imeli zadostne empirične dokaze za telepatijo, ki bi zagotavljali njeno sprejetje za realno, to samo po sebi ne bi zahtevalo misli o delovanju na razdaljo. Telepatska komunikacija bi lahko bila analogna govorjenju. Pri govoru se v zraku ustvarjajo valovanja, ki posredujejo zvok poslušalcu. Danes vemo, da misel spremljajo valovi različnih vrst. Možno je, da ti valovi dosežejo sprejemnika, ki jih lahko poveže s po-

meni na podoben način, kakor slišimo pomen v zvokih besed. Nekdo, ki sprejema telepatijo, a zavrača delovanje na razdaljo, se lahko sklicuje na takšno teorijo.

To ni nemogoče, a če nimamo apriornega ugovora proti delovanju na razdaljo, potem je najpreprostejša razlaga telepatije ta, da gojenje misli ene osebe lahko neposredno vpliva na izkustvo drugega; oziroma, z drugega gledišča, da lahko ena oseba neposredno dojema podobe izkustva drugega. Očitna irelevantnost razdalje in pomen posebnih osebnih afinitet v presenetljivejših poročilih o telepatiji govorita v prid tej interpretaciji.

Whitehead ne razpravlja o spominu v istih izrazih kot Bergson, toda njegova teorija dožemanja nezveznih dogodkov osvetljuje tudi spomin. Vzemimo primer živega spominjanja preteklega izkustva. Pomislimo na redek primer, ko se veliko podrobnosti ponovno pojavi z isto natančnostjo. Kako to preteklo izkustvo doseže sedanost?

Obstajata dva načina, kako je lahko to izkustvo posredovano. Prvi je preko možganskih celic. Možgani so izredno čudovit in kompleksen organ in nevarno bi bilo začrtati meje, kaj lahko stori. Toda težko si je predstavljati, kako se lahko preko njih posreduje kompleksna enotnost in integracija delov preteklega izkustva. Vsekakor ne bi mogla vsebovati takega izkustva nobena posamezna celica in težko je misliti, da bi ga posebno omrežje, ki ga je v delovanje spravil pretekli dogodek, v vmesnem času ohranilo tako malo prizadetega od kasnejših dogodkov. Predstava, da ima vsako človeško izkustvo učinek na mnogo omrežij v možganih in da imajo ti v zameno kompleksen učinek na kasnejša človeška izkustva, je verjetna. Ni pa verjetno, da bi takšno izkustvo bilo permanentno 'shranjeno' v možganih.

Druga možnost posredovanja je preko zaporednih človeških izkustev. Stičnost bi se pri tem stališču vzdrževala le, če bi obstajala

takšna zaporedna izkustva v spancu brez sanj, tako da veriga ne bi bila nikoli prekinjena. Ker se lahko izkustva, ki ga obravnavamo, v zavesti ne spomnimo mnogo let, moramo predpostaviti, da smo ga nezavedno čutili. To nezavedno občutje bi moralo ohranjati izkustvo v vsem njegovem bogastvu in individualnosti, kakor se ga zdaj spominjamo. Tako bi moralo biti iz preteklosti vse, kar na primer lahko kasneje načeloma priključimo pod hipnozo, polno navzoče v vsakem trenutku v nezavednem izkustvu. Nezavednemu bi s tem pripisali velikansko nalogo!

Če obstajajo apriorni razlogi za domnevo, da neposredno dojetje nezveznih prigradnosti ni mogoče, moramo sprejeti eno od teh dveh teorij z vsemi njenimi težavami. Če ni apriornega razloga za zanikanje, da poleg vpliva možganov in vmesnih izkustev obstaja tudi element neposrednega spominjanja preteklega izkustva, potem je mogoča mnogo preprostejša teorija, ki je bolj v skladu z introspektivno evidenco.

Tudi če obstaja neposredno spominjanje izkustev iz nezvezne preteklosti, so nam ta pretekla izkustva obenem posredovana preko vmesnih dogodkov tako v možganih kot v nezavednem osebnem izkustvu; vsako izkustvo se namreč do neke mere obrača na celotno preteklost. Zato ni mogoče, da bi katerokoli izkustvo preprosto ponovno udeležilo bližnje ali oddaljeno preteklo izkustvo. Pričakovali bi tudi, da bo neposredno dojetje preteklega dogodka imelo kak pomen le ob za ta nenavadni pojav posebej ugodnih pogojih. Obstajati bi morale, na primer, korelacije med neposrednimi dožemanji nezveznega dogodka in aktivnostjo posameznega možganskega omrežja, povezanega s tem dogodkom.

Parapsihološka literatura govori o še enem nizu izkustev, ki jih večina ljudi ne deli. Dvom je tu razumljiv, a če nimamo apriornih razlogov za zanikanje neposrednih dojetij mi-

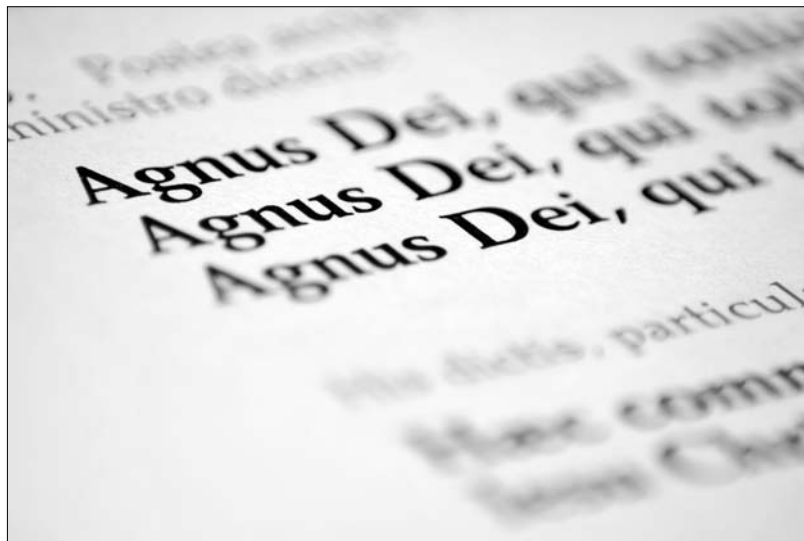
sli in občutkov iz preteklosti, bi dokaze morali preiskati. Nekateri parapsihologi so, kot se zdi, sposobni dojeti podobe preteklih izkustev drugih oseb, po navadi s pomočjo stika s predmeti, ki so jih nosili. Nekateri se 'spominjajo' dogodkov v življenju preteklih ljudi, kar je vodilo k teorijam o reinkarnaciji. Dvom, ki ga prebujajo te trditve, je povezan s tem, da jih ne moremo razložiti v okvirih posredujočih polj ali dogodkov. Če se dogajajo, so lahko le neposredna dojetja priložnosti iz življenja drugih ljudi. Takšne indikacije obstoja kolektivnega nezavednega so razložljive v okvirih nezavednih dojetij skupne preteklosti. Sir Alister Hardy verjame, da analogni fenomeni delujejo v živalskem svetu in so odigrali vlogo v evoluciji.²⁴

Nujno je opozoriti na takšne nenavadne primere, da bi razložili splošno hipotezo, da obstajajo dojemanja nezveznih priložnosti. A če je hipoteza resnična, jo moramo ponaazoriti tudi na nespektakularen način v navadnem izkustvu.

Zgornji primeri nakazujejo, da subjekt dojemata preteklo izkustvo tako v okvirih vsebine

ali objektivnih danosti kot tudi čustva ali subjektivne forme. Toda pri večini dojemanj naših (tudi zveznih) preteklih izkustev v prvi vrsti čutimo njihovo subjektivno formo. Čustva se prenašajo od trenutka do trenutka izkustva, pogosto brez jasne indikacije njihovega izvornega objektivnega korelata ali izvora. Psihologi so nam vsadili v zavest, da naši emocionalni odzivi na nove situacije v mnogih primerih niso primerni zanje. To lahko razložimo s preteklimi izkustvi, katerih vsebino smo pozabili, a so njihova čustva še učinkovita.

Imamo tudi dokaze, da na subjektivno formo ali čustveno razpoloženje navzočega izkustva vpliva čustveno razpoloženje drugih ljudi. Whitehead se v zvezi s tem navezuje na "instiktivno aprehenzijo tona občutja v navadnem socialnem občevanju".²⁵ Danes govorimo o vibracijah. Včasih kdo čuti empatijo druge osebe na način, ki nakazuje odziv na občutja, ki je bolj neposreden, kot ga lahko obrazložimo z ortodoksno interpretacijo fizično posredovane stimulacije možganov.

"Jagnje Božje, ki odjemlješ grehe sveta. Usmili se nas."
Detajl iz Misala, foto: Janez Oblonšek.

6. Jezusova navzočnost v evharistiji

Dolga razprava o načinu, kako so pretekli dogodki učinkovito in izkustveno navzoči, nam daje kontekst za obravnavo realne Jezusove navzočnosti. Ta je poseben primer splošnih principov. Če dopustimo možnost neposredovnega dojetja nezveznih dogodkov, lahko to kategorijo apliciramo na Jezusovo navzočnost in poglobimo razumevanje njenega izkustva. Če to možnost zanikamo, Jezusove realne navzočnosti še vedno ne moremo razumeti.

Jezusova navzočnost v tem smislu je za razliko od navzočnosti Vstalega Gospoda ali Večnega Sina v tradicionalni teologiji redko jasno opredeljena. Morda se je trditev o navzočnosti preteklosti zdela preveč paradoksalna. Toda retorika pobožnosti jo vseskozi nakazuje v molitvah in himnah, v branju Božje besede ter še posebej v liturgiji evharistije. Najbolj eksplicitno so v evharistiji ponavzočeni dogodki Jezusove zadnje večerje z učenci in pasijona.

Interpretacija evharistije je bila točka grenkih sporov znotraj krščanstva. Rimokatoliki so vztrajali na transformaciji substance kruha in vina v substanc Jezusovega telesa in krvi. Luterani so se strinjali, da je navzočnost v substanci, a so zanikali, da to pomeni zamenjavo naravne substance kruha in vina. Calvinisti so razmišljali bolj v okvirih duhovne navzočnosti za vernika, ki jo učinkovito označujeta kruh in vino.

V luči te dolge zgodovine nasprotovanja je presenetljivo, da danes teologi, ki predstavljajo te tradicije, ne vztrajajo pri svojih zgodovinskih formulacijah na način, ki bi razdvajal, ampak vidijo možnost širokega sporazuma. Veliko se jih strinja, da je Jezus Kristus realno navzoč, da sta kruh in vino učinkoviti znamenji njegovega telesa in krvi in da navzočnost ni odvisna od subjektivne vere udeležencev.²⁶

Predhodna razprava o navzočnosti preteklosti kaže, da so ta skupna naziranja razum-

ljiva in verodostojna, če gledamo na zgodovinskega Jezusa ali na odločilne in klimaktične dogodke njegovega življenja. Doživetja ob križu, ki mu je sledilo vstajenje, so bili vsakakor dogodki take intenzivnosti in pomembnosti, da so neizogibno vzpostavili realno navzočnost v kasnejšem izkustvu učencev in vsake skupnosti, ki je zrasla okoli njih. Toda le-ta bi že davno oslabela v trivialno vzročno navzočnost, če se skupnost ne bi zavezala ponavljajočim se obnovitvam dogodkov. Obnavljanje realne navzočnosti je potekalo na mnogo načinov, osredotočalo pa se je na evharistijo, kjer je šlo za specifično ponovitev v spominu in simbolično ponovno udejanjenje dogodka. Praviloma je prav v evharistiji drugače razpršena in nedoločna Jezusova vzročna navzočnost postala živa, zavestno učinkovita in s tem realna. Vsak obred evharistije je posredoval njegovo realno navzočnost kasnejšim obredom.

V odnosu do sodobnih tendenc, da bi zakrament psihologizirali, to razumevanje realnosti preteklosti in njene vzročno učinkovite navzočnosti podpira teološki konsenz o navzočnosti, ki ni odvisna od subjektivnega statusa vernikov. Verniki prepoznavajo obstoječo vzročno navzočnost. Preko simbolizacije preteklega dogodka se ta vzročna navzočnost stopnjuje do pomenljive učinkovitosti. Simbolizacija je pri tem delno objektivna glede na subjektivni položaj posameznega vernika. Na subjektivne elemente tako učinkuje Jezusova objektivna navzočnost.

Vzročna navzočnost je objektivno pred ponovnim udejanjenjem dogodka, to udejanjenje pa stopnjuje navzočnost v realno na način, ki je delno objektivni za posameznega vernika. A subjektivni faktorji so enako pomembni. Brez ustrezne intencije ni realne navzočnosti in mera učinkovitosti navzočnosti v posameznih vernikih je odvisna od njihove receptivnosti. Čeprav splošna vzročna navzočnost ni odvisna od subjektivnih fak-

torjev, je realna navzočnost rezultat polarne interakcije objektivnega in subjektivnega. Subjektivna intencija in receptivnost predpostavljata objektivno navzočnost in učinkovitost objektivne navzočnosti je odvisna od intencije in receptivnosti. Stopnjevana objektivna učinkovitost, ki je rezultat subjektivnih faktorjev, v zameno pogloblja in očiščuje intencijo ter povečuje receptivnost.

Medtem ko zavrača psihologiziranje, ta pogled na realno navzočnost nasprotuje tudi magičnim težnjam nekaterih tradicionalnih nauk. Prvič, realna navzočnost ni omejena na evharistijo ali na seznam zakramentov. Jezusova vzročna navzočnost je povsod in ta vpliv lahko postane realna navzočnost tudi ob drugih priložnostih, ne le pri evharistiji.

Drugič, realna navzočnost je v celotnem dogodku evharistije in je osredotočena na udeležence. Ni v kruhu in vinu kot takem. Jezusova vzročna učinkovitost za elemente, če jih gledamo v abstrakciji od udeležencev, je nepomembna. To ne pomeni, da so elementi odvečni, saj je udejanjenje simbolične ponovitve Jezusove večerje z učenci primeren in ustrezen način, da postane Jezusova navzočnost realna. Toda kruh in vino sta prigodnost in ne utelešenje njegove navzočnosti.

Tretjič, evharistija ima tudi drugo vrednost, ki ni le v izvrševanju Jezusove realne navzočnosti. Občestvo /communion/ udeležencev med seboj in z Bogom je lahko pomembnejše kot njihov stik z Jezusom. Oživljanje idej, povezanih z evharistijo, lahko življenja udeležencev spremeni bolj kot Jezusovo realno ponavzočenje.

Četrtič, čeprav so bili zakramenti za večino krščanstva v središču kot glavni dejavnik posredovanja in uresničenja Jezusove vzročne navzočnosti, niso bistveni za krščansko existenco - tako zaradi tega, ker lahko Jezusovo navzočnost uresničujemo na druge načine, kot zaradi tega, ker se krščanska eksis-

tenca lahko pojavi, kjer Jezusova navzočnost ni realna. "Društvo prijateljev"²⁷ ima enako pravico označiti se za krščansko kot kakšna druga skupina, kljub svojemu zavračanju tradicionalnih zakramentov.

Vendar dejstva, da Jezusova realna navzočnost ni omejena na evharistijo in da vse oblike krščanstva niso vezane na uresničenje te navzočnosti, ne odstranjujejo pomena ideje. Za mnogo kristjanov je ta učinkovita navzočnost pomembna, celo osrednja za krščansko življenje. Jasnejše razumevanje, kako ta navzočnost deluje, lahko pomaga zmanjšati tako tendence, da jo razumemo magično, kot popolno zavračanje, ki je nastalo kot odziv na njeno zlorabo. Pomaga lahko dati prenovljeno realnost obhajanju maše tistim, za katere je postala prazen obred. Potem se bomo morda bolj polno zavedli potencialnega prispevka evharistije za krščansko življenje in enotnost.

Prevedel: Rok Blažič

* John B. Cobb (1925-) je filozof, teolog in pastor združene metodistične Cerkve (prenovljene veje anglikanske Cerkve, ki je bližje reformiranim Cerkvam). Je bržkone najvidnejši predstavnik procesne teologije, ki poskuša aplicirati procesno misel o razvojni naravi realnosti (postajanje, kreativnost pred statično bitjo) na teološka vprašanja. V pričujočem prispevku se na ta način dotika vprašanja evharistije, pri čemer podaja filozofsko razlago Jezusove realne navzočnosti, ki izstopa iz tradicionalnega jezika substance. Drug pomemben vidik tega teksta je ekumensko zbliževanje evharistične pobožnosti različnih Cerkva s tem, da daje skupna izhodišča za razumevanje te skrivnosti. Seveda pa ga je potrebno razumeti iz teološkega ozadja, ki mu avtor pripada. Op. prev.

1. Angleška beseda *present* in druge sorodne izpeljanke (*presence*, *to (re)present*; iz lat. *praesens*, partic. prez. glagola *praeesse* - biti tu, prisostvovati) ima tako krajevni ("prisoten, navzoč") kot časovni ("sedanji") pomen. V slovenščini imamo utečeno rabo izraza *navzočnost* za evharistično priostnost Jezusa Kristusa. Zato se pri prevodu držim predvsem izraza *navzoč* in

- negovih izpeljank, oz. *sedanji*, ko je v ospredju časovni vidik. Op. prev.
2. Alfred North Whitehead (1861-1947), angleški matematik in filozof, utemeljitelj procesne filozofije. V slovenščini imamo zadnje poglavje njegovega osrednjega dela *Process and Reality* v prevodu M. Uršiča: Alfred N. Whitehead, Bog in svet. V: *Poligrafi* 3, št. 9-10 (1998), 265-278. Op. prev.
3. *Entity* (iz poznolat. *entitas*) pomeni v tem kontekstu neko bivajočo enoto ali celoto, tako materialne kot duhovne narave. Op. prev.
4. Alfred N. Whitehead, *Process and Reality: an Essay in Cosmology*, New York: The Free Press; London: Collier Macmillan Publishers, 1978, 32.
5. *Prehension*, dejanje zapopadenja ali dojetja, moramo tu razumeti v širokem, ne le intelektualnem smislu. Op. prev.
6. *Occasion* (iz lat. *occasio*, priložnost) pomeni skupek okoliščin ali dogodkov, kar se pripeti, dogodi, oz. nastopa kot neka priložnost (tu se naslanjam na zgoraj omenjeni prevod M. Uršiča). Op. prev.
7. Alfred N. Whitehead, n. d., 335.
8. Filozofija organizma ali organski realizem je Whiteheadov izraz za njegovo metafiziko, ki je kasneje postala znana kot procesna filozofija. Op. prev.
9. Ivor Leclerc, *The Nature of Physical Existence*, London: George Allen and Unwin; New York: Humanities Press, 1972, 273.
10. Nočem izključiti drugih možnosti, na primer, da Bog posreduje Jezusovo navzočnost ali da je navzoč vsi Jezus, ki posreduje nova izkustva iz nebes, a se ta esej ukvarja le s po-navzočenjem preteklih dogodkov.
11. Zabavno, a ne ravno rodovitno, je pomisliti, da so dogodki v naši preteklosti v sedanosti opazovalcev iz drugih sončnih sistemov tako v drugem kot v tretjem pomenu navzočnosti. Tak opazovalec bi lahko zdaj opazoval, kako Janez Krstnik krščuje Jezusa. Drugi, za katerega smo izračunali, da je v naši sedanosti v drugem pomenu, lahko sam izračuna, da je zanj v tem trenutku v istem pomenu sedanost Jezusov krst.
12. Konstruktivizem odločno brani John W. Meiland, *Skepticism and Historical Knowledge*, Random House, Inc., 1965.
13. Alfred N. Whitehead, n. d., 103.
14. Prim. Alfred N. Whitehead, n. d., 350sl.
15. *The Pawnbroker* v režiji Sidneya Lumeta (1964) je eden prvih filmov, ki se je ukvarjal z življenjem preživelih iz nacističnih koncentracijskih taborišč po drugi svetovni vojni.
16. John J. McDermott, ur., *The Writings of William James*, Modern Library, Inc., 1967, 789-799.
17. Darcy B. Kitchin, *Bergson for Beginners*, C. Allen & Co., 1914, 246.
18. A. D. Lindsay, *The Philosophy of Bergson*, Kennikat Press, Inc., 1968, 167.
19. Henri Bergson, *The Creative Mind*, Ottawa, New Jersey: Littlefield Adams and Co., 1965, 153.
20. Darcy B. Kitchin, n.d., 246.
21. A. D. Lindsay, n.d., 176.
22. Harold A. Larrabee, ur., *Selections from Bergson*, Appleton-Century-Crofts, 55.
23. Prim. Alfred N. Whitehead, n. d., 468-70.
24. Sir Alister Hardy, *The Living Stream: A Restatement of Evolution Theory and its Relation to the Spirit of Man*, William Collins Sons & Co., Ltd., 1965, 253.
25. Alfred N. Whitehead, n. d., 469.
26. Prim. povzetek rezultatov dvostranskih pogovorov med svetovnimi konfesionalnimi družinami v Nils Ehrenstrom and Günther Gassmann, *Confessions in Dialogue*, World Council of Churches, 1972, 117-23. Zgodovina presejanja prevlade kategorije substance v rimskokatoliških krogih je povzeta v Joseph M. Powers, *Eucharistic Theology*, Herder and Herder, 1967.
27. *Society of Friends* je krščansko protestantsko gibanje, bolj znano pod imenom "kvekerji". Op. prev.